
Рэцэнзіі

С. Кавалёў Літаратура Вялікага Княства Літоўскага XVI – пачатку XVII ст.: феномен культурнага памежжа. Мн.: Кнігазбор, 2011. 344 с.

У 2011 г. у выдавецтве «Кнігазбор» выйшла новая кніга вядомага драматурга і вучонага Сяргея Кавалёва «Літаратура Вялікага Княства Літоўскага XVI – пачатку XVII ст.: феномен культурнага памежжа». Фарміраванне ўвасобленай тут новай канцэпцыі ў дачыненні да літаратуры названай дзяржавы і названага перыяду адбывалася не толькі ў працэсе напісання С. Кавалёвым навуковых публікацый, не толькі падчас падрыхтоўкі ім кандыдацкай і доктарскай дысертацый, але таксама на шляху арганізацыі і правядзення шматлікіх канферэнцый, прысвечаных вывучэнню польска-беларускіх культурных, моўных і літаратурных сувязей, а таксама культурнай спадчыны ВКЛ. Пераацаніць асабісты ўклад вучонага ў распрацоўку гэтай праблематыкі цяжка. Яго новая кніга – падсумаванне як уласнага даследчыцкага плёну, так і найбольш значных дасягненняў у галіне літаратуразнаўчай медыявістыкі не толькі Беларусі, але таксама Літвы, Польшчы і Украіны.

Ва ўступе аўтар дэкларуе бінарнасць успрыняцця літаратуры ВКЛ як аб'екта даследавання: з аднаго боку, ён разумее гэтую літаратуру як агульную спадчыну беларускага, літоўскага, польскага і ўкраінскага народаў, з другога – як складную частку шматмоўнай беларускай літаратуры даўніх стагоддзяў. Выдатнай ілюстрацыяй абранай метадыкі даследавання з'яўляецца першы раздзел кнігі «Пачатак вершаскладання на нацыянальных мовах», дзе ў ліку ранніх паэтычных узораў побач з даслабічнымі вершамі Францыска Скарыны на старабеларускай мове разглядаецца вершаваная прадмова Марцінаса Мажвідаса да выдадзенага ім на літоўскай мове «Катэхізіса». Звяртаючыся да жанравай атрыбуцыі гэтых і іншых эпіграм, аўтар паўтарае і пашырае выснову, зробленую ім яшчэ ў манаграфіі «Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.» (Мінск, 1993). Так, калі ў даўнейшай манаграфіі С. Кавалёў ідэнтыфікуе эпіграмы як

«прасцейшы гатунак» героіка-эпічнай паэзіі, то ў новай кнізе ён называе іх «правобразам героіка-эпічнай паэзіі, яе папярэднім ідэйна-мастацкім фундаментам і пазнейшым пазаструктурным працягам» (с. 30). Такім чынам, мы можам назіраць эвалюцыю тэарэтычных уяўленняў вучонага, пашырэнне яго навуковага светапогляду.

Раздзел «Ян Вісліцкі ў беларускай культурнай прасторы» прысвечаны не толькі гісторыі вывучэння творчасці аўтара паэмы «Пруская вайна», але таксама ацэнцы месца гэтага твора ў гісторыі літаратуры. Значнае месца ў гэтым раздзеле займае падрабязны аналіз аргументаў (і прывядзенне контраргументаў), звязаных з вызначэннем паходжання паэта – беларускім або польскім. Праўда, плён змадэляванай самім С. Кавалёвым дыскусіі бачыцца не занадта крэатыўным. Абвяргаючы чужыя (у тым ліку і нашы) «даволі хісткія і пераканаўчыя» аргументы на карысць беларускага паходжання паэта, вучоны супрацьпастаўляе ім гэтакія ж самыя хісткія і пераканаўчыя ўласныя высновы, якія не абапіраюцца ні на якія дакументальныя крыніцы, а з'яўляюцца плёнам адвольных (хаця, бясспрэчна, вельмі цікавых) гісторыка-літаратурных паралелей. Наогул, пытанне пра паходжанне Яна Вісліцкага наўрад ці заслугоўвае такой гарачай дыскусіі: ніякіх пэўных аргументаў няма. Аднак, незалежна ад таго, дзе нарадзіўся паэт, бясспрэчна, што з яго паэмы «Пруская вайна» вядзе адлік літаратурная традыцыя паэтычнай прэзентацыі ВКЛ (з яе пачынаецца другая кніга). У паэме Яна Вісліцкага ўпершыню былі закрануты важныя для беларуска-літоўскай дзяржавы палітычныя праблемы. На гэта звярнуў увагу не толькі беларускі даследчык В. Дарашкевіч, але і літоўская даследчыца Э. Ульчынайтэ. У сваю чаргу, А. Лойка справядліва сцвярджаў, што «наперадзе ўсіх паэмаў пра Беларусь у XVI ст. стаіць паэма 1516 г. Яна Вісліцкага “Пруская вайна”». Без гэтага твора немагчыма сфарміраваць правільнае ўяўленне пра генезіс і эвалюцыю ліра-эпасу ў шматмоўнай літаратуры Беларусі. Прынамсі, і сам С. Кавалёў завяршае адпаведны раздзел справядлівай вы-

сновай, што паэма «Пруская вайна» заслугоўвае асаблівай увагі з боку даследчыкаў шматмоўнага пісьменства ВКЛ эпохі Рэнесансу. Наяўнасць жа альтэрнатыўных канцэпцый паходжання Яна Вісліцкага, на нашу думку, толькі актывізуе гэтую ўвагу.

Выдатным і надзвычай поўным падсумаваннем назапашаных навуковых ведаў пра творчасць Мікалая Гусоўскага і пра асваенне яго паэтычнай спадчыны варта прызнаць раздзел «Мікалай Гусоўскі – феномен творчасці і парадоксы рэцэпцыі». Аўтар падагульніў усю наяўную навуковую інфармацыю, якая датычыць біяграфіі паэта, ідэйнага зместу самага вядомага яго твора – паэмы «Песня пра зубра», а таксама складанай гісторыі перакладаў і перастварэнняў гэтага шэдэўра рэнесансавай паэзіі, спецыфікі яго ўспрыняцця чытачамі.

Наступныя два раздзелы – «Эпістальная спадчына Барбары Радзівіл», а таксама «Рыцарскія раманы “Трышчан” і “Бава”» – прысвечаны тым жанрам пісьменства, якія былі найбольш запатрабаваныя нашымі продкамі ў іх паўсядзённым жыцці. Большая частка гэтага раздзела прысвечана лістам Барбары Радзівіл, і з гэтага пункту гледжання ўяўляе сабой чарговы ўнёсак вучонага ў справу вывучэння «жаночай» літаратуры ВКЛ. У раздзеле, прысвечаным рыцарскім раманам, даследчык звяртае ўвагу на выпадкі тэрміналагічнай блытаніны ў дачыненні да гэтых твораў («аповесць» – «раман») у працах папярэдніх даследчыкаў, а таксама на недакладнасці пры іх гісторыка-культурнай лакалізацыі. Аўтар распавядае гісторыю выкананай ім драматургічнай апрацоўкі сюжэтаў з «Трышчана» і «Бавы», звяртае ўвагу на асноўныя асаблівасці рэцэпцый гісторыі кахання Трышчана і Іжоты, вылучаючы ролю не толькі сацыяльнага, але і гендэрнага аспекту.

Лацінамоўнай паэзіі 50–70-х гг. XVI ст. прысвечаны наступны раздзел рэцэнзаванай кнігі. Цэнтральнае месца ў ім адведзена творчасці аўтараў-іншаземцаў – Пятра Раізія і Яна Мылія (больш правільны варыянт перадачы апошняга імя – Іяган Мюліус); адпаведная інфармацыя пра гэтых паэтаў амаль без змянення перанесена вучоным з яго папярэдніх артыкулаў і манаграфій. Кантэкст лацінамоўнай паэзіі 50–70-х гг. XVI ст. дапаўняецца сціслымі звесткамі пра вершы Сымона Буднага і «Панегрык на ўзяцце Полацка» Базыля Гіяцынта. Напрыканцы даецца выразная ацэнка гістарычнага значэння гэтай паэмы як «найбольш важнага кроку на шляху да гераічнай эпокі, якая зробіцца дамінуючым жанрам у паэзіі позняга Рэнесансу» (с. 157). Гэтая выснова службыць адначасова і адпраўным тэзісам для наступнага раздзела – «Ян Каханюўскі і Андрэй Рымша: спаборніцтва на эпічным полі». Акрамя паэм, прысвечаных Радзівілам біржайскай лініі і напісаных тымі аўтарамі, імёны якіх заяўлены ў назве раздзела, вучоны згадвае таксама творы Ф. Градоўскага і Г. Пельгрымоўскага, высвятляючы ступень узаемазалежнасці гэтых помнікаў. «Панегрычную апастрафу» Г. Пельгрымоўскага, як і ў ранейшых сваіх працах, С. Кавалёў называе паэмай, хаця насамрэч гэты твор уяўляе сабою ўзор аратарскай прозы.

Раздзел «Мемуарны жанр» С. Кавалёў пачынае згадкай пра, бадай што, самага вядомага мемуарыста ў старажытнай літаратуры Беларусі – Фёдара Еўлашоўскага. Аўтар аспрэчвае меркаванне пра тое, што

наваградскі падсудак быў першым беларускім мемуарыстам, і аддае «пальму першынства» Юрыю Радзівілу, аўтару «Дзённіка падарожжа ў Італію». Далей аўтар каротка характарызуе «Перэгрынацыю» Мікалая Хрыстафора Радзівіла, вершаваную аўтабіяграфію Мацея Стрыйкоўскага, уключаную ў яго славетную «Хроніку», запісы Рыгора Уніхоўскага, праявілі і вершаваны дзярышы Гальяша Пельгрымоўскага, нарэшце – «Успаміны» Фёдара Еўлашоўскага. Імкненне аб’яднаць гэтыя разнародныя помнікі пад агульным азначэннем «мемуарны жанр» у прыцыпе не выклікае прэчанняў. Цяжка пагадзіцца толькі з імкненнем аўтара разглядаць «як своеасаблівы вершаваны дзённік ваеннай выправы» паэму Францішка Градоўскага, якая, паводле самой назвы твора («*Hodoeporicon Moschicum*») адносіцца да цалкам адметнага і самастойнага жанру – *hodoeporicon*. Наўрад ці ў дачыненні да помнікаў ліра-эпічнай паэзіі варта праводзіць няпэўныя жанравыя супастаўленні, бо тады як своеасаблівы вершаваны дзённік ваеннай выправы ахейцаў можна разглядаць і «Ліяду».

Заклучны раздзел кнігі С. Кавалёва – «Школьны тэатр і драматургія» – варта ўспрымаць як новы важны арыенцір для далейшых даследаванняў у галіне пісьмовай культуры ВКЛ. Аўтар справядліва даводзіць: «Па сутнасці, школьны тэатр Беларусі і Літвы позняга Рэнесансу не быў яшчэ прадметам спецыяльнага даследавання беларускіх навукоўцаў, чым і тлумачыцца цьмянае ўяўленне пра першыя крокі беларускай драматургіі, пошукі іх у пісьменстве Барока» (с. 215). Вучоны вызначае месца творчасці М. Лашча, К. Пянткоўскага і Г. Кнапія ў развіцці драматургічнага мастацтва, і, такім чынам, цэлая кніга дэманструе ўвесь жанравы дыяпазон нашага старажытнага пісьменства. Асноўны тэкст дапаўняецца дадаткам, у які ўключаны гутаркі аўтара з Алегам Лойкам і Вячаславам Чамярыцкім, тры рэцэнзіі і даследчыцкае эсэ «Ад Барбары Радзівілянкі да Францішкі Радзівіл з Вішнявецкіх». Шырыня тэматычнага дыяпазону як асноўнай часткі кнігі, так і дадатка насамрэч уражвае. І тут узнікае пытанне: ці змянілася штосьці прыцыпцова ў навуковай канцэпцыі прафесара Кавалёва пасля таго, як ён, так бы мовіць, перастаў пісаць пра літаратуру Беларусі і пачаў пісаць пра літаратуру Вялікага Княства Літоўскага?

Думаю, што не. Так званы культурна-гістарычны кантэкст прысутнічаў у працах вучонага *a priori*, пачынаючы з першых навуковых публікацый канца 80-х гадоў мінулага стагоддзя. Своеасаблівая навуковая мода канца XX – пачатку XXI ст. на тэрміналагічныя абагульненні ў галіне даследаванняў па гісторыі культуры з’яўляецца сведчаннем агульнага працэсу ўсё больш прыкметнай інтэграцыі філалогіі (і, прынамсі, літаратуразнаўства) з сацыялогіяй. Іншая справа, што сярод навамодных, пазбаўленых нацыянальнай абмежаванасці тэрмінаў – такіх як «культурная прастора», «культурнае памежжа», «гетэрагеннасць і аўтанамізацыя» – беларускі кампанент «вылушчваецца» часам з яшчэ большымі цяжкасцямі, чым у перыяд лакалізацыі айчыннага старажытнага пісьменства «на мяжы...», «паміж...», «на ўзбоччы...». «Мы кляём на прыманку падкінутых нам хітрых падступных ідэй і тэорый, – пісаў народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч, – а трэба перш за ўсё думаць самім, думаць цвяроза і глыбока

аб тым, хто мы і што мы на гэтай планеце і якім павінен быць наш уласны шлях з увагі на асаблівасці нашай гісторыі, нашага нацыянальнага характару і менталітэту». Самае цікавае, што Сяргей Кавалёў як літаратуразнавец дзейнічае акурат у адпаведнасці з гэтай устаноўкай. Ён не злоўжывае выкарыстаннем вышэйпрыгаданых тэрмінаў, лёгкімі штрыхамі-згадкамі расстаўляючы іх у розных раздзелах сваёй кнігі як сведчанне ўласнай абазнанасці ў актуальных канцэпцыях сучаснай гуманістыкі. Аўтара ўсё ж такі найперш цікавіць, што паэма «Песня пра зубра» за апошнія дзесяцігоддзі сталася знакавай з’явай беларускай (а не літоўскай ці ўкраінскай) культуры (с. 64); ён падкрэслівае, што Мікалай Гусоўскі першы ў літаратуры Беларусі (а не ВКЛ) стварыў паэтычны твор сусветнага ўзроўню (с. 100); у раздзеле «Школьны тэатр і драматургія» вучоны піша пра школьны тэатр Беларусі і Літвы (а не ВКЛ) (с. 215). Фактычна ўяўленне пра ідэнтычнасць ВКЛ даследчык планамерна пераводзіць у рэчышча беларускай навуковай тэматыкі і праблематыкі. Вось прыклад аднаго з самых удалых, на нашу думку, пасажаў аўтара: «Большая частка напісаных прыезджымі аўтарамі ў Вялікім Княстве Літоўскім паэтычных твораў тэматычна звязана з Літвой і Беларуссю, без вывучэння гэтых твораў нельга рэканструяваць агульную панараму развіцця полілінгвістычнай беларускай літаратуры эпохі Рэнесансу» (с. 142). У агульнай выяве стракатай літаратурнай мазайкі нашай старажытнай дзяржавы вучоны робіць акцэнт на розных нацыянальных або протанацыянальных кампанентах, але перадусім – на беларускім. І ў гэтым трэба бачыць найбольшую заслугу аўтара кнігі, якая сталася важкім унёскам у літаратуразнаўчую навуку. З аднаго боку, яна з’яўляецца плёнам шматгадовай працы вучонага, з другога – пралівае святло на новыя перспектывы даследавання нацыянальнай літаратуры ў полікультурным і шматмоўным кантэксце.

Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая,
кафедра тэорыі літаратуры